

Тагайбаев Н.

**КАЗАК-КЫРГЫЗ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯСЫНЫН
«АЛАШ-ОРДО» ПАРТИЯСЫН ЖАНА АВТОНОМИЯСЫН
КУРУУДАГЫ БИРГЕЛЕШКЕН ИШ АРАКЕТТЕРИ**

Тагайбаев Н.

**СОВМЕСТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ОБЛАСТИ
СОЗДАНИЯ ПАРТИИ «АЛАШ-ОРДО» И АВТОНОМИИ
КАЗАХСКО-КЫРГЫЗСКОЙ
ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ**

N. Tagaibaev

**JOINT ACTIVITIES IN THE FIELD THE CREATION
OF THE PARTY «ALASH-ORDO» AND AUTONOMY THE
KAZAKH-KYRGYZ INTELLIGENTSIA**

УДК: 94 63.3 (5)/575.2

Макалада казак-кыргыз интеллигенциясынын «Алаш-Ордо» партиясын жана автономиясын куруу тарыхы каралат.

Негизги сөздөр: партия, интеллигенция, автономия, саясий элита, кыргыздыр, казактар, долбоор.

В статье рассматривается история создания партии «Алаш-Ордо» и автономии казахстанско-кыргызской интеллигенции.

Ключевые слова: партия, интеллигенция, автономия, политическая элита, кыргызы, казахи, проект.

The article discusses the history of the «Alash Ordo» party and the autonomy of the Kazakh-Kyrgyz intelligentsia.

Key words: party, the intellectuals, the autonomy, the political elite, the Kyrgyz, the Kazakhs, the project.

XX кылымдын башында Бүткүл Россиялык Учредителдик жыйындын алдында «Алаш» партиясынын программасынын долбоору жарык көргөн. 1917-жылдын 21-ноябрындагы «Казак» газетасында чыккан «Алаштын» программасында улуттук азчылыктын укугу, маданияты, экстерриториялык автономиясы, жана мамлекеттик мекемедеги өкүлчүлүктүн тең салмактуулугу кепилдикке алынып, элдердин тең укуктуулугу, жеке менчиктин кол тийбестиги, сөз эркиндиги жарыяланган. Дин өкмөттөн бөлүнгөн. Салык «Бай көп төлөйт, жарды аз төлөйт» тартибинде өткөн. Билим алууга бардыгы укуктуу болгон, жерди сатууга катуу тыюу салынган [1, 54-бет]. Бул программа 1917-жылдын декабрындагы Бүткүл казактардын II Курултайында биротоло кабыл алынган.

1917-жылдын октябрынан «Алаш» партиясынын жер-жерлердеги областтык бөлүмдөрү уюшулган. Семипалатинскиде (Семей) партия бөлүмүн Х.Габбасов, Омскиде А.Турлыбаев, Торгой областында А.Бекейханов башкарышкан. Областарда гана эмес уезддерде жана Казакстандын башка аймактарында да түзүлгөн. Ал эми Кыргызстанда болсо, Россиянын революциясы жана анын идеялары кыргыз элине толук тарай алган эмес.

Кыргыз улуттук саясий элитасынын өкүлдөрү да Түркстан автономиясы жарыялангандан кийинки «Алаш» уюмунун ишмерлери баштаган иш-чаралардан тыш калган жок. 1917-жылы жайында А.Сыдыковдун, Э.Арабаевдин, Д.Сооронбаевдин, Н.Тулиндин, И.Айдарбеков жана башкалардын активдүү катышуусу менен «Алаш-Ордо» казак-кыргыз партиясынын Пишпек бөлүмү түзүлөт [2, 15-бет].

Убактылуу өкмөттүн тушунда кыргыз саясий элита өкүлдөрүнүн бир бөлүгү улуттук мүдөөнү коргоо үчүн алаш кыймылынын ишмерлери менен бир болууга аракет кылышып, алар баштаган иш-чараларга катыша башташты. Мисалы, белгилүү тарыхчы З.К. Курманов 1917-жылдын 21-26-июлунда Оренбургда өткөн биринчи жалпы казак съездине кыргыз ишмерлеринен Э.Арабаев, Д.Сооронбаев, А.Сыдыков жана Т. Кудайбергенов катышып, андагы кабыл алынган талаптар кыргыз калкынын талабы менен үндөшүп жатканын белгилеген [3, 292-бет]. Алар ушул съездде Бүткүл россиялык съездинин депутаттыгына кандидат иретинде сунушталган тизмеге кыргыздардан да өкүл кошушкан. Кандидаттыкка сунушталган өкүлдөрдүн ичинде Жети-Суу облусунан кыргыз ишмерлеринен А.Сыдыков менен Д.Сооронбаевдер болушкан.

Ушул учурда Бүткүл россиялык съездге депутаттарды шайлоо мезгили келип, биринчи жалпы казак съездинде «Алаш» казак саясий партиясынан депутаттыкка талапкерлердин тизмеси такталып, анын ичинде 1917-жылдын ноябрь-декабрь айларында өтө турган ал съездге депутаттыкка талапкер катары кыргыз ишмери Д. Сооронбаев да «Алаш» партиясы тарабынан добуш алган. Кийин Бүткүл россиялык съездге шайлоо учурунда Жети-Суу облусу боюнча «Алаш» партиясынын блогу шайлоочулардын 57,7% добушуна ээ болгон [4, 305-бет]. Натыйжада М.Тынышпаев, И.Жайнаков, С.Аманжолов, О.Алжанов сыяктуу саясий ишмерлер менен бирге жогорудагы Д.Сооронбаев дагы депутаттык мандатка ээ болгон.

1917-ж. 5-13-декабрда Оренбург шаарында өткөн экинчи жалпы казак съездине Урал, Торгой, Акмоло, Семей, Сырдарыя, Самарканд облустары жана Ички ордодон катышкан 80ге жакын депутаттардын катарында кыргыздардын коомдук-саясий ишмерлери Э. Арабаев менен Ж. Солтоноев болгон. Ошол эле делегаттардын ичинде Олуя атадагы казак-кыргыз кеңешинин төрагасы А.Кенесарин жана кыргыздардын “Букара” демократиялык союзунун катчысы Ж.Оторбаевдер болушкан.

Экинчи жалпы казак съездинин күн тартибине коюлган маселелерди талкуулоого Э. Арабаев да катышкан. Ал Алаш-ордо өкмөтүнүн демилгесин колдоп, Алаш автономиясын жарыялоону колдошкон казактарга кошулуп, добуш берген. Ал автономияны жарыялоодо “...арабыздагы жат элдер менен сүйлөшөөрдөн мурда өз милициябызды уюштуруп алуу керек” деген депутаттардын катарында турду [5, 123-125-беттер].

Бирок, көп өтпөй, 1918-жылдын 10-апрелинде Жети-Суу облревкому “Алаш” партиясын жоюу боюнча токтом чыгарат. Ошонун негизинде “Алаштын” областтык жана уездик уюмдары жабылып, “алашчылар” өз иштерин токтотушкан. Ушул уюмга катышы бар Карынбай жана Жапар Канатовдор, Касым Абукин, Накир Найдалин, Муса Касымов, Мураталы Батырханов, Курман Лепесов, Ибрагим Баялин, Исак Курманов, Болотбек Көчөрбаев, Мамбеталы Мураталин, Аалы Бердигулов, Басаба Төрегелдин, Нарынкул Абировдор контрреволюционерлер, алаш ордочул ага жан тартуучулар иретинде айыпталышты.

Автономия жөнүндөгү Алаш идеясы да көмүскө калып, «Алаштын» азаматтары атыккан казак интеллигенциясынын өкүлдөрү Ахмет Байтурсунов, Элихан Бөкөйханов, Мухамеджан Тынышпаев, Мустафа Шокай, Жусупбек Аймаутов, Миржакып Дулатов, Магжан Жумабаев, Султанбек Кожанов жана башкалар менен кыргыздын кыраандары атыккан Ишеннаалы Арабаев [12, 8-бет], Касым Тыныстанов [13, 67-бет], Абдыкерим Сыдыков, Жусуп Абдрахманов,

Иманалы Айдарбеков, Абдыкадыр Орозбеков, Баялы Исакаев [14, 67-бет], Төрөкул Айтматов [15, 74-бет] сыяктуу инсандар болуп бир тилекте иштеп, акыры бардыгы бирге тагдырлаш болуп сталиндик репрессиянын курмандыгы болушту.

«Ак ийилет, бирок сынбайт» демекчи арадан жарым кылым убакыт өткөн соң, алардын элинин эртеңки келечеги үчүн кызмат кылган эрдике тете ысымдары жаш муундардын көз алдында кайра жанып, урпактар тарабынан урматталып, жаңыча көз карашта изилденүүдө.

Адабияттар:

1. Акгедик Е. XX кылымдын башындагы Казакстандын саясий абалы. // тарых илимд. канд. окум. даражасын изденип алуу үчүн жазылган дисс. - 54-б.
2. Маанаев Э., Э.Арабаев – алгачкы агартуучу, окумуштуу жана саясий коомдук ишмер. - Бишкек, 1999.
3. Курманов З.К. Политическая борьба в Кыргызстане: 20-е годы. - Бишкек: Илим, 1997. - 292-б.
4. Спирин Л.М. Россия. 1917 год. Из истории борьбы политических партий. - Москва, 1987. - С. 305.
5. КР БМ КСДА. Ф.10, оп. 15, д.188.
6. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости / Р.М. Абдуллаев, С.С. Агзамходжаев, И.А. Алимов и др. - Т., 2000. - С. 84.
7. Алаш арыздары. - Шымкент, 2012. - 15-б.
8. Махаева А. Казак-кыргыз тарыхынан. - Бишкек, 2011. 235-б.
9. Койгелдиев М. Улуттук саясий элита. - Алматы, 2004. 222-б.
10. Алаш арыздары. - Шымкент, 2012. - 15-б.
11. Плоских В., Курманов З., Бегалиев У. Кыргызстандын улуттук лидери Абдыкерим Сыдыков. Доор, инсан, тагдыр. - Бишкек, 1999. -131-б.
12. КР БМ КСДА. Ф.10.оп.15. д.188.
13. Касым Тыныстанов. Сборник архивных документов. - Бишкек, 2011.
14. Абдыкаров Т. Жумалиев С. Баялы Исакаев: Судьба и время. - Бишкек, 1998.
15. Төрөкул Айтматов уулу. Архивдик материалдар жана эскерүүлөр. - Бишкек, 1993.

Рецензент: к.и.н., доцент Байдилдеев Ж.